

СЕКЦІЯ 4. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.015

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-93-7>**РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ
ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОБАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ
У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ**

Бобир Ольга Ігорівна,
аспірантка кафедри інноваційних технологій з педагогіки,
психології та соціальної роботи

Університет імені Альфреда Нобеля

bobyrolga@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2563-7011

У статті розкрито особливості реалізації педагогічних умов формування художньо-естетичного світобачення студентів-художників. Визначено такі педагогічні умови: створення комфортного художньо-творчого середовища в освітньому процесі ЗВО; інтеракція змісту фахових дисциплін з предметами соціально-гуманітарного циклів, спрямована на формування компонентів художньо-естетичного світобачення художників; залучення студентів до позанавчальної художньо-творчої діяльності шляхом активізації внутрішньої мотивації зовнішнім стимулюванням; забезпечення пріоритету практичної діяльності у вирішенні художніх завдань через вивчення природи в умовах пленеру. Мета статті полягає в описі реалізації педагогічних умов ефективного формування художньо-естетичного світобачення студентів-художників.

Реалізація першої умови передбачала створення особливого мистецького клімату в освітньому просторі класичного закладу вищої освіти. Реалізація другої умови спрямована на оновлення й доповнення змісту навчальних програм новими темами, завданнями, введенням спецкурсів, що дасть змогу глибше оволодіти фаховими компетентностями в межах конкретної навчальної дисципліни. Реалізація третьої умови передбачала залучення студентів до відвідування художніх музеїв, галерей; неформальних зустрічей-бесід з митцями; створення творчих портфоліо; залучення студентів до художньо-виставкової діяльності. Реалізація четвертої умови спрямована на отримання естетичних і художніх вражень від навколишньої дійсності в умовах пленеру, під час якого формується світобачення художника, його розуміння взаємозв'язку природи та людини.

У процесі наукового пошуку нами використано такі методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація. Реалізація визначених нами педагогічних умов формування художньо-естетичного світобачення студентів-художників у класичних закладах вищої освіти країни за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» сприятиме підвищенню показників структурних компонентів означеного світобачення.

Ключові слова: *світобачення, художнє середовище, творча діяльність, пленер, виставки, освітній процес.*

**IMPLEMENTATION OF THE PEDAGOGICAL CONDITIONS
OF THE FORMATION OF THE ARTISTIC AND AESTHETIC MINDSET
OF WOULD-BE ARTISTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING**

Bobyrolga Olha Ihorivna,
Postgraduate Student at the Department of Innovative Technologies
in Pedagogy, Psychology and Social Work

Alfred Nobel University

bobyrolga@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2563-7011

The article reveals the features of realization of pedagogical conditions of the formation of the artistic and aesthetic mindset of students-artists. The following pedagogical conditions are defined: creating a comfortable artistry environment in the educational process of the institution of higher education; interaction of the content of professional disciplines with the subjects of social and humanitarian cycles, aimed at the formation of components of the artistic and aesthetic mindset of artists; involvement of students in

extracurricular artistic and creative activities by activating internal motivation by external stimulation; ensuring the priority of practical activities in solving artistic problems through the study of nature in terms of plein air.

The purpose of the article was to describe the implementation of pedagogical conditions for the effective formation of artistic and aesthetic mindset of students of the first (bachelor's) level of education.

The implementation of the first condition provided for the creation of a special artistic climate in the educational space of the classical institution of higher education. The implementation of the second condition was aimed at updating and supplementing the content of educational programs with new topics, tasks and the introduction of special courses that will allow deeper acquire the professional competencies within a particular discipline. The implementation of the third condition provided the involvement of students in visiting art museums and galleries; informal meetings-conversations with artists; creating art portfolios; involvement of students in exhibition activities. The implementation of the fourth condition was aimed at obtaining aesthetic and artistic impressions of the surrounding reality in terms of plein air, during which the artist's mindset, its understanding of the interconnection between nature and man are formed.

In the process of scientific search, we used the following methods of research: analysis, synthesis, generalization, systematization. The implementation of these pedagogical conditions for the formation of artistic and aesthetic mindset of students-artists in the classical institutions of higher education of the country at the educational and qualification level 'bachelor' will increase the structural components of this mindset.

Key words: *mindset, artistic environment, artistic activities, plein air, exhibitions, educational process.*

Вступ

Світобачення є невід'ємним складником життя й діяльності людини, яке розвивається від народження й протягом усього життя й саме в сьогодишню епоху надлишку різноманітної й легкодоступної інформації посилюється необхідність формування в сучасного Homo Sapiens свідомого ставлення до навколишньої дійсності, яке базується на знаннях, життєвому досвіді та чуттєво-емоційному сприйнятті.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Мистецтво має унікальні можливості впливу на світобачення людини, яке, у свою чергу, засноване на художньо-естетичному світобаченні самого митця і є певним енергетичним посилом, який «трансляє» художник до глядача, впливаючи на його почуття та емоції й проникаючи в підсвідомість, а тому впливає сильніше на формування його світобачення. Щоб мати вплив на глядача, у художника має бути власне бачення світу, а тому процес формування художньо-естетичного світобачення необхідно розглядати не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а і як засіб особистісного розвитку митця на основі його естетичних потреб та інтересів. Для формування художньо-естетичного світобачення художника необхідним є сприйняття й інтерпретація навколишнього світу, формування особистісно-ціннісного ставлення до дійсності, здатність до самореалізації, а найголовніше, набуття художніх знань і вмінь.

Сьогодні стає зрозумілим, що сформоване світобачення є результатом цілісного уявлення про життя й місце людини в ньому; одну з головних ролей у процесі формування особистості студента та його світобачення відіграє саме «Alma Mater».

Для становлення майбутнього фахівця з образотворчого мистецтва важливим є формування в нього цілісного художньо-естетичного світобачення в процесі чотирирічного циклу фахової підготовки. Реалізацію цього аспекту будемо розглядати в статті.

2. Методологія та методи

У процесі наукового пошуку нами використано такі методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація.

3. Результати та дискусії

Передусім зазначимо, що в дослідженні під педагогічними умовами формування художньо-естетичного світобачення майбутніх художників розуміємо цілісний взаємопов'язаний комплекс спеціально створених у межах навчального процесу заходів, що передбачає мотивацію студентів до художньо-творчої діяльності й підвищує рівень сформованості показників заявлених критеріїв компонентів художньо-естетичного світобачення.

Упроваджуючи педагогічні умови формування художньо-естетичного світобачення, спиралися на такі підходи:

– системний – полягав у пошуку оптимальних поєднань педагогічних засобів, форм і методів формування художньо-естетичного світобачення майбутніх художників, оскільки вся навчальна діяльність формується в педагогічно обґрунтованій, логічній послідовності;

– поліхудожній – передбачав взаємозв'язок між різними видами образотворчого мистецтва, що підсилювало вплив на свідомість студента та розширяло його художньо-естетичне світобачення. В. Яюєці (Яюєці, 2019) указує, що всі види мистецтва органічно поєднані потребою особистості до виявлення духовної сутності художнього образу;

– діяльнісний – передбачав постійний процес художньо-творчої діяльності студентів за для ефективного засвоєння змісту навчання;

– аксіологічний – передбачав усвідомлення студентами значення майбутньої професійної діяльності, розуміння мети навчання, прагнення до професійного вдосконалення;

– особистісно орієнтований – за реалізації такого підходу в процесі навчання розвивалися творчі здібності, художньо-естетичний смак і мислення студентів;

– контекстний підходи – передбачав моделювання майбутньої професійної діяльності задля руху студента від навчального процесу через квазіпрофесійну підготовку з виходом на фахову професійну реалізацію.

Дотримувалися таких принципів: взаємозв'язку теорії й практики, співтворчості викладача-художника та здобувача, принципу індивідуалізації, пріоритету практичної мистецької діяльності й принципу рефлексивності. Нами визначено чотири педагогічні умови, які сприятимуть ефективному формуванню художньо-естетичного світобачення студентів-художників: створення комфортного художньо-творчого середовища в освітньому процесі ЗВО; інтеракція змісту фахових дисциплін з предметами соціально-гуманітарного циклів, спрямована на формування компонентів художньо-естетичного світобачення художників; залучення студентів до позанавчальної художньо-творчої діяльності шляхом активізації внутрішньої мотивації зовнішнім стимулюванням; забезпечення пріоритету практичної діяльності у вирішенні художніх завдань через вивчення природи в умовах пленеру. Розглянемо сутність реалізації кожної педагогічної умови.

Реалізація першої умови (створення комфортного художньо-творчого середовища в освітньому процесі ЗВО) передбачала створення особливого мистецького клімату. Поділяємо думки О. Комаровської (Комаровська, 2009), що художньо-творче середовище складається з духовно-творчої та художньо-предметної складових. Отже, проведена робота у двох напрямках: насичення простору творами мистецтва і створення атмосфери творчості на заняттях.

Створення особливого мистецького середовища передбачало насичення простору ЗВО кращими зразками академічних робіт з рисунка, живопису та композиції, відібраних з методичного фонду кафедри; репродукціями картин відомих майстрів; оригіналами робіт сучасних майстрів регіону. Як зазначає О. Перепелиця (Перепелиця, 2014), художньо-творча виставка

є продуманою та оформленою експозицією предметів мистецтва задля публічної демонстрації.

Реалізація цієї умови розпочалася зі студентами експериментальної групи в I семестрі. За нашим спостереженням, загальний простір навчального середовища на кафедрах образотворчого мистецтва (коридори, фойє) оздоблений картинами, що створює особливу художньо-естетичну атмосферу. Однак у більшості художньо-навчальних майстернях естетична сторона залишається поза увагою через першочергове функціональне значення такого приміщення. Отже, студентам-першокурсникам були повідомлені теми аудиторних і самостійних робіт з тріади головних фахових предметів («Академічний рисунок», «Академічний живопис» і «Композиція») на I семестр і запропоновано підібрати роботи з методичного фонду кафедри, які б відповідали заданим темам, задля створення еталонної експозиції в їхній майстерні.

Оформленню студентських майстерень передувало знайомство здобувачів із методичним фондом кафедри (академічними навчальними завданнями студентів, виконаними на I–IV курсах в умовах майстерні; роботами, створеними під час літньої практики: постановками, написаними в умовах пленеру, етюдами пейзажів, композиційними начерками та ескізами; дипломними роботами), оскільки саме художня колекція кафедри є базою для викладання мистецьких дисциплін. Реалізація цієї частини умови відбувалася через технологію навчання «Learning by doing» (Щербак, Куклін, 2001), у якій засвоєння навчального матеріалу відбувається через активну роль студента як у теоретичному плані, так і в практичному (Волкова, 2018).

Другим кроком для наповнення майстерні художньо-естетичною атмосферою стало створення ілюстративного стенду з репродукцій картин. У процесі такої роботи використана технологія «пазл» (Волкова, 2018), коли спочатку кожен студент самостійно підбирав репродукції, а потім уся група їх зіставляла, обираючи найкращі варіанти для компонування. Третім кроком для створення особливого художньо-предметного середовища стали виставки «Однієї картини», які відбувалися протягом року, систематично оновлюючись кожного місяця.

Іншим напрямом «занурення» студентів у мистецьку діяльність стало створення комфортного духовно-творчого середовища. Для створення творчого настрою та позитивного емоційного фону на практичних заняттях з рисунка й живопису викладачі-предметники використовували

музичний супровід і тематичні кінофрагменти. Для «насичення» майбутніх фахівців художніми враженнями, активізації захоплення професією, викладачі фахових дисциплін використали технологію «комунікативної атаки», яка реалізовувалася через розповіді вражаючих історій з життя митців і декламування цитат відомих майстрів.

Під час реалізації цієї умови для встановлення довірливих взаємин між викладачем і студентами та для створення настанов на успіх використовувалася демократичний стиль взаємин; викладачі забезпечували індивідуальний підхід у навчанні, створюючи ситуацію успіху для кожного.

Реалізація другої умови (інтерація змісту фахових дисциплін з предметами соціально-гуманітарного циклів, спрямована на формування компонентів художньо-естетичного світобачення художників) передбачала оновлення й доповнення змісту навчальних програм новими темами, завданнями, спецкурсами задля оволодіння фаховими компетентностями.

Опрацювавши галузеві стандарти, проаналізувавши навчальні плани та програми дисциплін з підготовки бакалаврів спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», ми дійшли висновку, що освітній процес має певні потенційні можливості для формування художньо-естетичного світобачення майбутніх художників. Водночас такі можливості мало використовуються в процесі професійної підготовки й лише частково та фрагментарно вирішується проблема формування саме художньо-естетичного світобачення. Тому на основі глибокого аналізу навчальних планів, змісту робочих програм фахових дисциплін і предметів соціально-гуманітарного циклу зроблено висновок про доцільність оновлення й доповнення їх змісту новими темами, завданнями та введенням спецкурсів, що дасть змогу глибше оволодіти фаховими компетентностями в межах конкретної навчальної дисципліни та сприятиме ефективнішому формуванню художньо-естетичного світобачення майбутніх художників.

Уважаємо, що фундаментальна професійна підготовка майбутніх художників, формування в них художньо-естетичного світобачення буде ефективнішим за умови тісного зв'язку дисциплін образотворчої грамоти та соціально-гуманітарних предметів, у навчальних планах яких буде закладена єдина лінія тематичного наповнення. Убачаємо, що тематичне наповнення предметів соціально-гуманітарного циклу має бути професійно спрямованим та органічно пов'язаним зі спеціальністю «Образотворче

мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», що дасть студентам змогу глибше опанувати фахові знання, а отже, сформулювати художньо-естетичне світобачення.

Нами оновлено зміст дисциплін: «Основи кольорознавства» (збагачено завданнями на вираження емоцій через колір), «Композиція» (оновлено навчально-логічними вправами з теоретичного аналізу, завданнями на розробку і створення формальної абстрактної композиції), «Академічний живопис» (написання натюрморту й погрудного портрету в умовах пленеру), «Декоративно-прикладне мистецтво» (біографічні бесіди), «Філософія» (збагачено лекціями з розкриття змісту біблійних сюжетів, які найчастіше можна побачити на полотнах митців), «Історія мистецтв» (дискусії на художньо-естетичну тематику, лекція щодо мистецької діяльності Національної спілки художників України). Крім того, в освітній процес упроваджені два спецкурси: «Техніка та технологія художніх матеріалів» та «Архетип тем в образотворчому мистецтві».

Реалізація третьої умови (залучення студентів до позанавчальної художньо-творчої діяльності шляхом активізації внутрішньої мотивації зовнішнім стимулюванням) складалася з реалізації таких позицій: систематичного відвідування студентами художніх музеїв і галерей, неформальних зустрічей-бесід з митцями регіону у творчих майстернях, створення власних творчих портфоліо студентами-художниками, систематична участь студентів у художніх виставках і залучення студентів до організації експозицій художніх виставок.

Крім того, використовуючи сучасні технології, будучи в ролі екскурсовода, викладачі ознайолювали студентів з колекціями художніх музеїв світу, які представлені у віртуальному просторі. Серед таких музеїв і галерей були Метрополітен-музей, Британська національна галерея, Лувр.

Для підвищення показників когнітивного критерію в позааудиторний час зі студентами експериментальної групи проведено музейні години на базі художнього музею. Під час формувального етапу експерименту викладачі кафедри проводили персональні виставки, до організації яких залучали студентів-художників. Студенти навчалися основ експозиційної грамоти, особливостям формування експозицій з графічних і живописних робіт, скульптур і робіт декоративно-ужиткового характеру. У процесі таких робіт студенти набули вміння і навичок експозиційної роботи: монтажу й демонстрації експозицій, проведення реекспозиції, нагляду за станом експозиції, ведення поточної експозиційної документації.

На третьому році студенти створювали художнє портфоліо, яке передбачало фіксування індивідуальних досягнень за пройдений навчальний період і показувало творчу траєкторію, яка допомагала ефективно аналізувати й планувати подальшу творчу діяльність. О. Кайдановська (Кайдановська, 2013) визначає «портфоліо» як представлення надбань автора до потенційного замовника з метою отримання роботи («portare» – «носити» й «folium» – «лист для запису»).

Отже, залучення студентів до позанавчальної художньо-творчої діяльності шляхом активізації внутрішньої мотивації зовнішнім стимулюванням сприяло підвищенню всіх компонентів художньо-естетичного світобачення студентів-художників.

Реалізація четвертої умови (забезпечення пріоритету практичної діяльності у вирішенні художніх завдань через вивчення природи в умовах пленеру) відбувалася на навчальній літній пленерній практиці після першого та другого років навчання. Переконані, що саме живопис в умовах пленеру дає можливість студентам отримати всю повноту естетичних і художніх вражень від навколишньої дійсності; допомагає майбутньому художнику тонко підмічати й передавати кольорові особливості певного стану природи, впливу світлоповітряного середовища й простору. Крім того, на пленері формується світобачення художника, його розуміння взаємозв'язку природи та людини. Як зазначає О. Сова (Сова, 2018), навчання живописної грамоти ґрунтується на візуальному пізнанні навколишньої дійсності, що можливо лише в умовах роботи на природі.

Перша пленерна практика розпочалася з організаційних настановних зборів, на яких викладач ознайомлював студентів із самим поняттям «пленер», історією його виникнення, особливостями та значенням для художника. Метою пленеру першого року навчання було вивчення форм живої природи в їх природному стані (пропорції, ритми, динаміка, кольорові відношення) задля збагачення особистості студента як емоційно, так і широким вибором різнобарвлених пейзажних мотивів, що освіжає палітру художника.

Для отримання студентами повноцінного художнього досвіду використовувалися місця для проходження пленеру з різноманітними пейзажними мотивами, пам'ятниками архітектури тощо. До того ж студенти мали змогу працювати в різний час доби (зранку, вдень, увечері), що сприяло пізнанню різноманітної кольорової гамми й колориту в однакових пейзажних мотивах, що відобразилося в їхніх етюдах.

Перед студентами були поставлені завдання: передача різноманіття сонячного освітлення та повітряного середовища, що потребує швидкого письма мазками в техніці «a la prima» (за один прийом), із якою викладач ознайомив через особистий показ написання етюдів.

Для отримання студентами повноцінного художнього досвіду використовувалися місця для проходження пленеру з різноманітними пейзажними мотивами, пам'ятниками архітектури тощо. До того ж студенти мали змогу працювати в різний час доби (зранку, удень, увечері), що сприяло пізнанню різноманітної кольорової гамми й колориту в однакових пейзажних мотивах, що відобразилося в їхніх етюдах.

Акцентуємо увагу на художніх матеріалах, які використовували студенти. Так, зазвичай під час аудиторних занять із живопису студенти працюють у техніці олійного живопису, а система пленерних завдань передбачала знайомство з виразливими можливостями різноманітних художніх матеріалів, серед яких – акварель, гуаш, акрил. Графічні роботи виконувалися пастеллю, вугіллям, сангіною, тушшю й пером, лайнерами тощо.

У дні несприятливих погодних умов заняття переносилися в майстерню і студенти виконували начерки та замальовки краєвиду з вікна. Крім того, у такі дні відвідували зоологічні музеї, де була можливість вивчати художньо-анатомічну будову опудал тварин, птахів і комах.

Охоплення широкого спектру пленерних тем дало студентам змогу вдосконалювати свої художні вміння, відпрацьовувати й удосконалювати техніку виконання завдань, досліджувати нові натурні об'єкти в процесі художнього зображення та набувати нових естетичних та емоційних вражень від роботи на пленері.

Після закінчення чотиритижневого пленеру студенти робити експозицію виставки з написаних робіт, яка показала гарні результати й велику користь живописної практики для студентів. Самі ж студенти відкрили для себе нові можливості художніх матеріалів, отримали враження, зарядилися творчою енергією та спланували подальшу творчу роботу на період літніх канікул.

Висновки

Отже, реалізація першої умови (створення комфортного художньо-творчого середовища в освітньому процесі ЗВО) засвідчила, що в атмосфері доброзичливості й довіри, співтворчості й поваги, яка створена викладачем, студенти розкривають свій творчий потенціал, з'являється прагнення до вдосконалення професійної

майстерності та глибшого освоєння майбутньої професії. Реалізація другої умови (інтерація змісту фахових дисциплін з предметами соціально-гуманітарного циклів) сприяла більш фундаментальній професійній підготовці майбутніх художників, формуванню професійно-когнітивного компонента означеного феномена. Запропонована третя педагогічна умова (залучення студентів до позанавчальної художньо-творчої діяльності) дала можливість активізувати в студентів внутрішню потребу у творчості, підвищити рівень зацікавленості професією та дала поштовх до систематичного опанування практичної частини професії не лише в межах освітнього процесу закладу вищої освіти, а й у позанавчальний час.

Реалізація четвертої педагогічної умови (забезпечення пріоритету практичної діяльності у вирішенні художніх завдань через вивчення природи в умовах пленеру) дала можливість студентам отримувати всю повноту естетичних і художніх вражень від оточуючої дійсності й сформувати діяльнісний компонент художньо-естетичного світобачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі : навчально-методичний посібник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
2. Кайдановська О.О. Портфоліо у професійній діяльності та освіти архітектора. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів : вид-во Львів. політ., 2013. С. 89–96.
3. Комаровська О.А. Художньо-освітній простір навчального закладу як передумова розвитку художньо обдарованої особистості. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика : збірник наукових праць*. Вип. 2. Київ : Ін-т обдарованої дитини АПН України, 2009. 276 с.
4. Перепелиця О.В. Художньо-творча виставка як підсумок творчої діяльності колективу. *Наука і освіта*. 2014. С. 147–150.
5. Сова О.С. Формування художньо-педагогічних умінь майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі пленерної практики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2018. 325 с.

6. Щербак О.І., Куклін О.В. Організація підготовки фахівців із комерційної діяльності: навчальний посібник. Львів : Оріяна-Нова, 2001. 218 с.

7. Яюєці В. Формування поліхудожнього світогляду майбутніх учителів музики Китаю та України в процесі фортепіанного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2019. 246 с.

REFERENCES

1. Volkova, N. P. (2018). *Interaktyvni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk*. [Interactive learning technologies in higher education: a textbook]. Dnipro : Universytet imeni Alfreda Nobelja. 360 p. [in Ukrainian].
2. Kaidanovska, O. O. (2013). *Portfolio u profesiinii diialnosti ta osviti arkhitekтора*. [Portfolio in the professional activity and education of an architect]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Lviv : vyd-vo Lviv. polit. P. 89–96 [in Ukrainian].
3. Komarovska, O. A. (2009). *Khudozhno-osvitnii prostir navchalnoho zakladu yak peredumova rozvytku khudozhno obdarovanoi osobystosti*. [Artistic and educational space of an educational institution as a precondition for the development of an artistically gifted personality]. *Navchannia i vykhovannia obdarovanoi dytyny: teoriia ta praktyka : zb. nauk. prats*. Vyp. 2. Kyiv : In-t obdarovanoi dytyny APN Ukrainy. 276 p. [in Ukrainian].
4. Perepelytsia, O. V. (2014). *Khudozhno-tvorcha vystavka yak pidsumok tvorchoi diialnosti kolektyvu*. [Art and creative exhibition as a result of the creative activity of the team]. *Nauka i osvita*. P. 147–150 [in Ukrainian].
5. Sova, O. S. (2018). *Formuvannia khudozhno-pedahohichnykh umin maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva v protsesi plenernoï praktyky*. [Formation of artistic and pedagogical skills of future teachers of fine arts in the process of plein air practice] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Kyiv. 325 p. [in Ukrainian].
6. Shcherbak O. I., Kuklin O. V. (2001). *Orhanizatsiia pidhotovky fakhivtsiv iz komertsiinoï diialnosti: navch. posib*. [Organization of training of specialists in commercial activity: textbook]. Lviv : Oriiana-Nova. 218 p. [in Ukrainian].
7. Yaiuetsi, V. (2019). *Formuvannia polikhudozhnoho svitohliadu maibutnikh uchyteliv muzyky Kytaiu ta Ukrainy v protsesi fortepiannoho navchannia*. [Formation of polyartistic worldview of future music teachers of China and Ukraine in the process of piano education] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Kyiv. 246 p. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 17.12.2020.
The article was received 17 December 2020.*